

Csillagásztörténet

Hányan vannak a „Három kaszások”?

A „rég, jó Gvadányi” [József] – ahogyan Petőfi nevezte a verselő lovas-generálist – 1786-ban írt Peleskei nótáriusában olvashatjuk:

De mivel tanultam az *astronómiát*,”
Gondoltam, hogy mostan vehetem én hasznát,...

.....
Balra megy Jupiter *satelleseivel*,
Fiastyúk is úgy megy maga csirkéivel.
Vénus is arra tart pávás szekerével,
Saturnus is siet sebes lépésével.

A *Három kaszások*, látom balra térnek,
Balra áll a rúdja a *Gönczölszekerének*

(Gvadányi József: Egy falusi notáriusnak budai utazása, Pozsony-Komárom, 1790)

Bár *Gvadányi József* (1725–1801) nem volt a népi ismeretek tudatos gyűjtője, meglehetősen jól ismerte kora népszokásait, hiedelmeit. Hitelesnek tekinthetjük, hogy a ma (hivatalosan) Orion öveként ismert három, egyvonalban sorakozó csillagot, a δ , ϵ és ζ Orionist a magyar nép Három kaszásnak (is) nevezte.

Ifjabb kortársa, *Pálóczi Horváth Ádám* (1760–1820), a népköltészet első tudatos gyűjtője azonban már így ír ugyanabban az évben összeállított égbolt-ismertető tanköltményében:

Órion, mivel vadászó társa volt Diánának,
‘S többször a’ vadakkal küszködván, erős izmos markának
(Mert Órion Óriás volt) Diána hasznát vette,
Ótet olly különösen szép tsillagzattá tette,
Hogy az égen egy sints mássa; *mi nevezzük Kaszásnak*,...

(Horváth Ádám: Leg-rövidebb nyári éjtszaka. Pozsony, 1791.)

Tehát az egész csillagképet tekinti egyetlen Kaszásnak. Kérdés, melyik a korábbi, ill. eredeti „Kaszás” megnevezés: csak az öv három csillaga-e, vagy a teljes Orionalak? Ennél is érdekesebb a név eredete. A magyar (és közép-, ill. kelet-európai) megnevezések eltérnek a csillagképeknek a mediterrán térségben és Nyugat-Európában elterjedt nevétől. A következőkben a görög hagyományt követve Orionnak az egész csillagképet nevezzük, amelyet négy fényes csillag alkot (α , γ , κ és δ Orionis), középen három csillag egyvonalban az „Orion öve”, ezektől délre, majdnem merőlegesen elhelyezkedő, három halványabb az „Orion kardja” (η , ι Orionis). Utóbb csatolták

hozzá a tőle nyugatra ívet alkotó nyolc halvány csillagot ($\sigma^{1,2}$, π^{1-6}), az északkeletre látható ξ , ν , χ^{1-2} (a felemelt bunkót), és a „fejet” alkotó λ , φ^{1-2} csillagocskákat. A csillagképről égi objektumként szólva a nevet rövid O betűvel, a mitológiát említve hosszú Ó-val írjuk.

Az ég óriása

Az Orion kétségtelenül az égbolt legfeltűnőbb – és Horváth Ádám szavaival: különösen szép – csillagképe, és talán az első konstelláció, amelyet az emberiség (a Föld különböző tájain, egymástól függetlenül) felismert és megkülönböztetett a többi csillagtól. (A másik önálló „csillagkép”, amelyet már korán külön számon tartottak, alighanem a Bikához tartozó Fiastyúk, vagyis a Plejádok.)

A csillagos ég ismeretének és beosztásának, leírásának (az ún. uranográfiának) kezdetén többnyire csak egyes fényes és jellegzetes csillagokat jegyeztek meg, amelyek valamilyen módon az *év felosztására* voltak alkalmasak. Időszámításunk kezdete előtt egy évezreddel az ókori görögösnél az Arcturus feltűnése a hajnali szürkületben a tengeri viharok és a tavaszi munkák kezdetét mutatta. Csak utóbb kapcsolták az egyes fényesebb „naptár-csillagokhoz” környezetük halványabb csillagait, kialakítva az egyes csillagképeket.

Az ókori kultúrnépeknél kezdetben a több csillagból álló „körvonal csillagképek” alakítására csak akkor került sor, ha azok jellegzetes alakot formáztak (pl. Szekér – Nagy Medve), vagy feltűnő fényes csillagokból álltak. Az utóbbiak közé tartozik az Orion is, amelynek legalább is az Övet alkotó három csillagát már korán megkülönböztették, Egyiptomtól Indián át Kínáig.

Az ősi Mezopotámiában az Oriont a Kr. e. 14. évszázadban *Papszukk*nak, másként *Nuszkun*nak nevezték. Nannar holdistennek és feleségének, Ningalnak hírnökeként, az *istenek és az emberek közti összekötőként* tisztelték (J.H. Rogers: *Origins of the Ancient Constellations*, I. Journal of the British Astr. Association, 1998/2.). Mivel Mezopotámiában a holdnaptárt használták, a holdisten futára fontos személyiség lehetett.

Az Orion megkülönböztetése az ókori Mezopotámiában figyelemre méltó, mert – éppen a holdnaptár kialakítása következtében – elsősorban a Hold és a Nap égi útjára, lényegében az ekliptikára fordítottak figyelmet. Az Orion azonban már kívül esik az ekliptika csillagképein. Sőt, a precessió következtében csillagai az égi egyenlítőnél délebbre helyezkedtek el, mint napjainkban. Ezért a csillagkép a Kr. e. 3–4. évezredben deleléskor is alacsonyabban állt a mai helyzeténél. Lehet, hogy éppen ezért lett az égi istenek futára: a látóhatárhoz közel járt, mintegy „az ég és a Föld között” helyezkedett el.

A nevezetes babiloni MUL.APIN táblákon, amelyeknek ránk maradt korai példánya Kr. e. 687-re keltezhető, a következő megnevezést találjuk (Rogers, i. m.): SÍPA.ZIAN.NA „Az Ég Igaz Pásztorja, Anu és Istar hírnöke, Papszukk”. (Anu az égbolt ura, Istar az ő leánya, az akkádoknál harci isten, sumerben a szerelem istennője.) Látható, hogy az Orion itt már harciasabb alakot ölt. Az ókori mezopotámiai pásztoroknak nem csak terelni kellett a nyájat, de megvédeni a ragadozóktól, sőt szükség esetén harcra kellett szállniuk a hegyvidékről előtörő rabló törzsekkel.

Egyiptomban, talán már a dinasztikák előtti korban (Kr. e. 4 évezred) megfigyelték a hajnali feltűnését. Amikor ui. az Orion már jól látható volt a hajnali szürkületben, tudták, hogy hamarosan bekövetkezik a Sirius felkelte is a kora hajnali égen, ami egybeesett a Nílus áradásával. Az Orion övének három csillaga délkelet felé meg-

hosszabbítva a Siriushoz vezet: megfigyelésük azt is megmutatta, hol bukkan fel a Sirius. *Sah* néven Osiris jelképének tartották, akit felesége, Isis kísér. Isis az égen *Sothis* elnevezéssel a Sirius jelképezte. (Kákósy László: Egyiptomi és antik csillaghit, Bp. 1978.) Osiris a Nílus, a termékenység meghaló és feltámadó istene, aki harcolt a természet pusztító erőit képviselő Széth-tel. *Sah* és *Sothis* egyúttal az éggömb felosztását szolgáló ún. dekan-csillagok is voltak.

A korai görögység égboltismeretében is az első megkülönböztetett csillagkép lehetett. *Homérosz* a Kr. e. 8. sz.-ban négy csillagképet sorol fel név szerint, köztük az Oriont. *Hésziodosz* tankölteményéből Kr. e. 700 körül már azt is tudjuk, hogy a görög földművesek és tengeri hajósok számára fontos „naptárcsillagkép” volt. A tavaszi szántás idejét pl. ekként határozta meg:

Ám ha erős Órion s Pléjások Hüaszokkal
eltűnnek, ne feledd felszántani jókor a földet:
így fejezd be a szántóföldön rendben az évet.

(Hésziodosz: Munkák és napok, 616–618. versszak.
Ford.: Trencsényi-Waldapfel Imre)

Az Orion kora esti lenyugta a mediterrán térségben, a Kr. e. I. évezred közepén április derekára esett. A görög világban az Orion felkelte, delelése és lenyugvása már az év fontos időszakait jelezte. (Hüaszok = Hyadok az Aldebaran körül.)

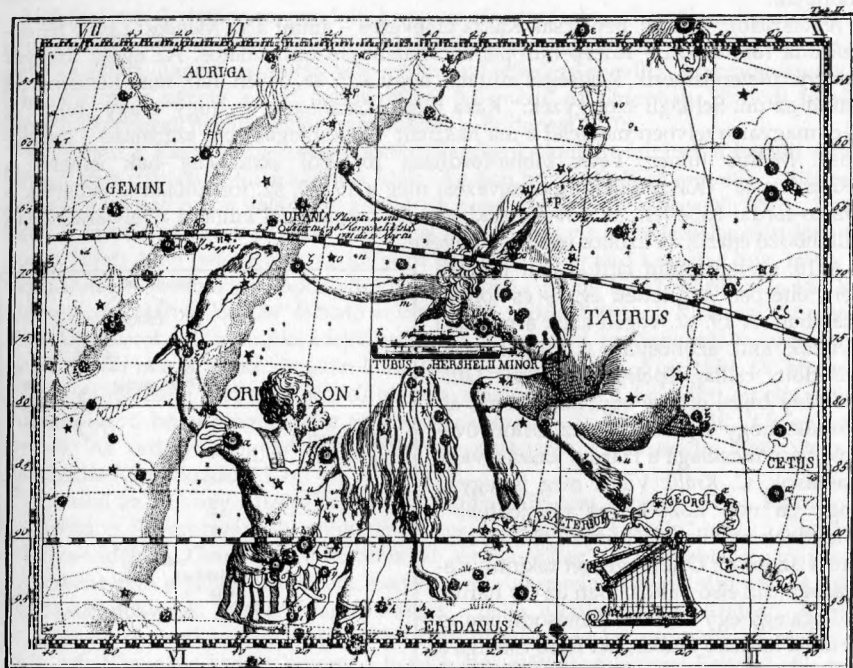
A görög mítoszokban ezután végleg kiformalódik az *óriás égi vadász* (vagy harcos) alakja. A töredékesen, talán nem is összefüggően fennmaradt mítosz szerint a föld legszebb férfiúja volt, a vadállatok és szörnyek legyőzője, akit azonban fékezhetetlen, kéjvágyó természete többször is bajba sodort. Éosz, a hajnalistennő szerelmével ajándékozta meg, Artemisznek is (latin nevén Dianának) – a vadászat, a ligetek istennőjének – megtetszett. A monda egyik változata szerint Artemisz egyszer messziről nem ismerte fel a sebezhetetlen skorpió elől menekülő Oriont, és egy nyíllövessel megölte. Amikor rádöbbsent tévedésére, a csillagok közé helyezte a skorpióval együtt. Egy másik, elterjedtebb változatban viszont éppen Artemisz szabadította rá a gyilkos szúrású skorpiót, mivel szerelmével üldözte társnőit, a hét nővért, a *Plejádokat*. (R. Graves: Görög mítoszok, I. köt. 41. fejezet. Bp. 1970.) Meglehet, hogy kissé ellentmondásos kapcsolata Artemiszhez jelképesen itt is a *holdnaptárra* vonatkozik. Artemiszt ui. holdistennőként is tisztelték! Az utóbbi változat arra utal, hogy a Skorpió csillagkép majdnem az éggömbnek az Orionnal átellenes pontján van. Amikor a Skorpió felkel, az Orion éppen lenyugszik, mintegy menekül előle. Ez a tény feltehetően szerepet játszott a mitológiai változat kialakulásában.

De megtaláljuk az első változatot is, egy indiai csillagmondában. Órion neve itt *Praja-páti*, és üldözi saját leányát, a szépséges őzet, Rohinit, akit a fényes Aldebaran (α Tauri) személyesít meg. Ám Sirius, a bosszúálló vadász lenyilazza. A testébe fúródó nyílvesszőt az Öv három csillaga mutatja. (R. H. Allen: Star Names, their Lore and Meaning. London 1899, 1963, 305. o.-tól.)

Az égi óriás vadász végleges képét – valószínűleg *Eudoxus* Kr. e. 370 körüli uranográfiája alapján – a szolói *Aratosz* rögzítette Kr. e. 275–250 között „Phainomenon” (Jelenségek) c. verses leírásában. Ptolemaiosz nagy műve pedig évszázadokra mintegy kanonizálta e csillagképeket. Ezt az elnevezésrendszert vették át, kisebb-nagyobb módosításokkal, a mohamedán csillagászok is a középkorban. Szíriában „*Gabbârâ*”-nak az Arab-félszigeten „*Al Jabbâr*”-nak nevezték. Jelentése: Az Óri-

ás. Az Orion övének azonban külön arab neve volt: a „Három Aranydió”, vagy „boglár”, az Öv három dísz. (Allen i.m. 327.) A késői ókorban Hyginus és mások alakították ki a konstelláció máig ábrázolt képét: Orion jobbában felemelt bunkóval, bal kezében egy trófeát tartva mintegy fenyegeti a nyugatról feléje száguldó Bikát (Taurust). Valójában a két csillagkép közt eredetileg nincsen mitológiai kapcsolat.

A szegényes héber csillagmitológiában a *Keszilnek* említett „csillag” (csillagkép) feltehetően az Orionra vonatkozik. A megnevezés értelme talán „testes, kövér”. (Ponori Thewrewk Aurél: Csillagok a Bibliában 124–129. o. Bp. 1993.)

Az Orion ábrázolása Hell Miksa térképén (1789)

Európa korai történetében, az Alpoktól északra is, a ránk maradt mondák általában nagy erejű óriást, legendabeli uralkodókat, félisteneket láttak az Orionban. A szász törzsek *Ebiring*, más néven *Irminsulnak*, a harcias istennek nevezték; a normann mondákban a harcos *Orwandil* (Ortvin) képmása. A 19. sz.-ban feljegyzett finn monda az Orion övét *Väinämöinen övének*, vagy az egész csillagkép *Väinämöinen kaszájának* mondja. Ez az utóbbi azonban kétes. Ha van is ilyen elnevezés, azt talán a svéd parasztságtól vették át. Az Urál-vidéki népeknél az Öv csillagai inkább vízzel kapcsolatosak: pl. *Vízholdó rúdnak* nevezték (erza-mordvin, csuvas), talán orosz átvételből. (Erdődi József: Uráli csillagnevek, Bp. 1970. 50. o.) A lappoknál *Galla* vagy *Kalla három fia*, akik a Jávorszarvasra vadásznak.

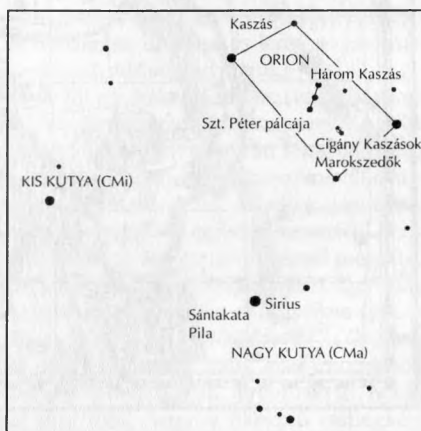
A kaszások

Közép- és Kelet-Európában az előbbiektől egészen eltérő név bukkan fel a korai középkorban, a *Kaszás, Kaszások, Három kaszás* csillagkép. Ezt találjuk a legkorábbi magyar írásos emlékekben is. A földművelők és a pásztrok között még a 19. sz. végén is általánosan ismert volt, többnyire megmutatták a néprajzkutatóknak a csillagképet. Manapság inkább csak a megnevezést tudják, a konstellációt már nem ismerik fel. De az ország keleti részén, továbbá a moldvai csángók már „Pálcá”-nak, „Bot”-nak is mondják.

A Kaszások, Kaszás, néha csak Kasza elnevezés – amint arra *Mándoki László* fél évszázada rámutatott – Közép-Európában általánosan használatos. Az egész magyar nyelvterületen ismerik. Régiségét mutatja, hogy a 15. sz. elején már, mint közismertet említi az ún. Schlägli szójegyzék: „Kaza hug” (*Kasza-hugy*, a „hugy” vagy „hógy” a régi magyar nyelvben megfelel a ma használt – a „csillogás”-ból származó – csillagnak). Melius Juhász Péter biblia-fordítása 1565-ből „*kasa hug*”-nak ismeri. A „*Kaszahugyja*” (Kaszacsillag) megnevezést még a 19/20. sz. fordulóján is ismerték a maros-tordai Kibéden. (A következőkben nem soroljuk fel külön a nyelvjárásokban különböző ejtésű, de azonos jelentésű neveket.)

A 18. sz.-ban, mint láttuk, már helyenként eltérően említették egyes és többes számban. A 19. sz. végén azok a néprajzi gyűjtők, akik azonosítani is tudták az elmondott csillagképeket (*Herman Ottó, Kálmány Lajos*) eléggé egyöntetűen azt állították, hogy legtöbbször az Orion övének három csillaga a Három kaszás, vagy Kaszások. *C. Králik Vilma* meg is jegyzi, hogy „a nép közt ez az elterjedtebb”. (Mesélnek a csillagok, *Bűvár* 1936/2.) Másutt viszont az Orion egészét tekintik Kaszásnak. Az első változatban az Öv három csillaga egy-egy kaszáló. A másodikban az Orion a kaszáló ember, két felső csillaga a vállai, az alsók a lábai. Újabb fejleménynek látszik, hogy az Öv – a Három kaszás – alatti három halványabb csillag (c, θ , ι) néhol a Marokszedők, vagy Gyűjtögetők, ill. Oláh kaszások, Tót-Kovács házán Tót Kaszásoknak mondják őket. Az utóbbi két név talán arra utal, hogy a csillagok helyzete közel merőleges az Övre, vagyis eltérők a „rendes” kaszásoktól. Lehetséges azonban, hogy a Marokszedők a régi sarlós kaszálás emlékét őrzik. A gabonát sokhelyütt még a 18. sz.-ban is sarlóval aratták. Elöl ment az asszony, aki sarlóval vágta a gabonát, amit mögötte a férfi gyűjtött kévébe.

A címben feltett kérdésre tehát azt válaszolhatjuk, hogy a kaszások legalább három vannak, de meglehetősen nagy hatan is az égre kerültek (a Marokszedőkkel együtt). *Fazekas Mihály* (1766–1828), a népi hiedelmek ismerője, a *Debreceni Kalendárium* 1826. évre szóló kötetében egyértelműen megállapítja, hogy az Orion öve „amelyet Kaszásnak hívunk”.

A Kaszás csillagkép és egyes részleteinek magyar népi elnevezései

Egyedülálló az „Illés kaszája” név (a Veszprém megyei Sümegprágán), amelyhez elbeszélője ezt a magyarázatot fűzte: „Illés kaszált, de az Úr felszólította, hogy menjen prédikálni. A próféta ment is, kaszáját pedig csak ledobta, amelyet azután az Úr az égre emelt”. Ez a monda eléggé kiagyalt „tanmesének” látszik, bár vitathatatlan, hogy Illés névünnepe július 20-ra, az aratási időszakra esik. (Magyar Néprajzi Lexikon, III. 96.) A monda hátterében talán az áll, hogy a néphit szerint „nem jó aratást kezdeni Illés napján”. Ezért „dobja el” a próféta a kaszáját, vagyis abbahagyja az aratást.

Néhány mai kutató arra gondolt, hogy az elnevezések „a kaszához hasonlításról árulkodnak”. Ez azonban félreértés, ill. későbbi belemagyarázás. A csillagkép nevét nem az alakja, hanem az aratás időpontjára eső felkelése sugallta. Alaptalan annak a nyelvésznek a nézete is, aki sarlót próbál felismerni az Orionban. (Erdődi József: Uráli csillagnevek és mitológiai magyarázatuk, Budapest 1970)

Valójában a Kaszás jellegzetes naptárcsillag(kép). Amikor feltűnik a hajnali égen, elérkezett a gabona betakarításának ideje. Az őszi búzát októberben vetik, júliusban aratják, a tavaszi búzát valamivel később. A honfoglalás idején július 20. körül, 1500-ban 22-én volt az egész „Kaszás” heliákus felkelte, vagyis a napfelkelte előtt látható volt a keleti égen (jelenleg ez az időpont már augusztus első napjaira esik, mivel a naptárreform további tíz napos eltolódást hozott). Július 10–12. körül már az Övcsillagok, a „Három kaszás” látható volt a hajnali szürkületben. A Kaszások az aratási előkészületek, ill. a munka idejét mutatták, innen ered az elnevezés is, amint azt *Ipolyi Arnold* már a 19. sz. derekán leírta (Magyar mythologia, Pest 1854, IX. fejezet). Az aratás jelzésére utal a palócföldi monda, amely szerint „Isten azért alkotta a Kaszás-csillagot, hogy megőrökítse az apostolok kaszálását, fáradozását”. (Zsigmond Győző: Az erdélyi magyarság csillagnévhasználatáról. Csíkszereda, 1999. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. 83. o.)

Erre utal az is, hogy Közép-Európa más népei előtt sem ismeretlenek a Kaszások. Bajorföldön, Stájerországban a régi népies nevük „A három kaszáló”, vagy „Aratók”, a Rajna-vidéken „Greblye”, a litvánoknál „Széna-csillag”. Az utóbbi két elnevezés egyébként nem a gabona aratására, hanem a réti takarmány kaszálására utal. A környező szlávoknál is „Koszi”, vagyis kaszák a neve, a bolgároknál „Aratók”. A magyar elnevezés ezek szerint átvétel, amint azt *Mándoki László* tanulmánya is megállapítja, bár népünk a kaszáját ismerte a honfoglalás előtt is. (Néprajzi Értesítő, 40. évf. 1958.) Az enyhén görbült sarlót, amely hasonlít a középkori kaszához, már honfoglalás-kori sírokban megtalálni. A sarló nevét a 15. sz.-ban váltja fel a kasza szó. A 11. sz.-i krónikás sarló-kaszásokat említ. A Kaszálók csillagait, és azok hajnali felkeltének mezőgazdasági jelentőségét ezért már a honfoglalók számontarthatták, mint naptárcsillagot más népektől függetlenül is felismerték. A ridegpásztorok körében a 19. sz.-ban is ún. „óracsillag(kép)” volt: „Mikor a kaszás csillag feljött, akkor már indul a gulya” magyarázta a pusztaangyalházi számadó. (Herman Ottó, i.m.) Ez kétségtelenül magyar lelemény. Későbbi magyar eredetűnek látszik azonban az Öv alatti csillagok megnevezése. Mindenképpen ősi csillagképek mondhatjuk.

Egyik-másik folklorista úgy véli, hogy a Kaszások egy részét – talán az Öv alatti három csillagot – néhol Félkenyér elnevezéssel ismerik (Csongrád, Szabolcs, Alsó-Fejér m.) A név magyarázata azonban nem ismert. Azonosítása is kétséges, akárcsak az Egész kenyéré.

A sántikáló Sirius

Általában a nép körében a Kaszással együtt emlegették a Síríust mint Sánta Katát, Sánta lyányt. Az elnevezés az egész magyar nyelvterületen elterjedt. Kiskunhalason úgy mondták a Síríusra: „Viszi mán a Sánta Kata az etet az ő kaszássa után”. Ezért *Kandra Kabos* szerint néhol Szilkehordónak mondják. (Herman Ottó: *A magyar pásztorok nyelvkinse*, Bp. 1914.) Ebben a megnevezésben nem esik szó a sántításról, de a legtöbb helyen biceg a Sánta Kata. Sőt, a baranyai Bánfán csupán a „sántikálás” alapján nevezik Pilának.

A monda szerint Kata behágott az egyik arató kaszájába, azóta sánta. Nálunk a Sirius még deleléskor is közel áll a látóhatárhoz, ezért a légköri nyugtalanság folytán feltűnően pislog, ingadozik a fénye (szcintilláció!), és ez a jelenség kelti a sántítás képzetét. Kiskunhalason ezt pontosan megmagyarázták: „mert ujan billegve mèn az égön, mintha sántítana”.

A Sirius tehát az újkorban is gyakran összekapcsolódik a Kaszásokkal. A magyarság korábban talán önállóan is ismerte. Erre utal az aratóktól független Pila megnevezés. Ugyanilyen szempontból figyelmet érdemel, hogy még a 19. sz. végén is több helyen ismert csillagként nevezték meg, ugyanott a Kaszásokat nem említették. (Magyar Nyelvőr, 1901/4.)

Különösnek tűnhet, hogy az ég legfényesebb, feltűnő csillagának nincsen különösebb jelentősége, még égi rangja sem a népi csillagismeretben. Ennek nehéz magyarázatát adni, hiszen alacsony égi helyzete ellenére Magyarország egész területéről jól látható. Emellett felbukkanása és eltűnése nem fűződik valamely jeles naphoz.

Kié az égi pálca?

Az Orion övének másik, elterjedt népies neve az egyenes bot, rúd képzetéhez kapcsolódik. Ennek a képnek a kialakulásához nem szükséges külön magyarázat. A három, sorban álló fényes csillag szinte minden szemlélőnek valamilyen egyenes tárgy benyomását kelti.

Magyarországon a 16. sz.-ban már ismert, eléggé elterjedt volt a három csillag említése valamilyen botként vagy rúdként. Leggyakoribb volt a Szent Péter palcája (Szämpéterpácája, Szempétörpálca). *Apáczai Csere János*nál, 1653-ban: „A sisakos Óriás, kinek neve Szent Péter palcájának mondatik”. Itt-ott a Dunántúlon is feltűnik ez a név, de az Alföldön és Kelet-Magyarországon gyakoribb. *Zsigmond Győző* példamutató feldolgozása szerint Erdélyben általánosan ismert (Zsigmond Győző, i.m.). Ismert mint Aranypálca is. *Szabó T. Attila* gyűjtése azt mutatja, hogy a moldvai csángók már csak ezt ismerik az Orion csillagképből: az Övet 26 helyen nevezték Szempéterpácának, egy helyen Szent Péter kulcsának. (Magyar Nyelvőr 1957/4, érdemes megjegyezni, hogy a csángók közt a „pálca” megnevezést a botra alkalmazták, a bottal járó ember „pácikál”).

Az alföldi pásztorok körében világiasabb nevek is felbukkannak: Juháskampó, Pásztorbot, Bírópálca. Mándoki László szerint a bot alak a környező népek, főleg a németység körében gyakori (Márton botja, Jakab botja, Szent Péter botja.) Mégsem kell idegen név átvételére gondolnunk. (Zsigmond Győző egyik szó szerint leírt adatközlése, és Mikszáth Kálmán egy kis tárcájában arra utal, hogy néhol a nyári égen a Sas [Aquila] fejének három, egyvonalban levő csillagát is nevezték Juhászbotnak, Szent Péter botjának.)

A csillagok közé helyezett bot pedig csakis uralkodói vagy szakrális tárgy (pl. jogar) lehet. Erre utalhat, hogy jobbra Szent Péterhez – a vallásos népi mondákban Krisztus mellett a legfőbb szereplő – nevéhez kapcsolják. Lehetségesnek tartom, hogy már a honfoglalás előtt is ismert volt, mint valamilyen fontos személy – uralkodó? vezér? nagy hatalmú sámán? – jelvénye. (A kevéssé ismert Szt. Ilona vagy Püspökfalva valóban lehet az itt élő németiség hagyománya.)

A társadalmi-műszaki fejlődés során azután érdekes fejlődés ment át az égi bot. A 18–19. sz.-i birtokfelmérések és tagosítások emléke élhet a Rónakirály, Rónaőrző, Rónapallér megnevezésekben. A 19. sz. nagyszabású folyamszabályozó, vízrendező munkálatainak benyomása élhet az „Inzellérpózna” névben. Pusztangyalházán az egész Orion-négyszöget Inzellérasztalnak (térképész felmérésasztalnak) látták.

A csillagkép alakjának, értelmezésének fejlődését a magyar néphitben talán a következő módon feltételezhetjük:

– A legkorábbi elképzelés, esetleg még a honfoglalás előtti időben, az Orion övére vonatkozhatott, és azt talán méltóság-jelvénynek, vagy szakrális jelképnek tartották. A honfoglalás után, a kereszténység felvételével a pogány jelkép is keresztény nevet kapott. Ezt a nézetet támasztja alá, hogy az elnevezést az ősi szokásokat, hiedelmeket legtovább megőrző, a határok védelmére telepített népcsoportok (székelyek) őrzik.

– A gabonatermesztés jelentőségének növekedésével kezdett elterjedni az Orion övének Kaszások, vagy Három kaszás megnevezése. (Lehetséges, hogy kezdetben az Aratók elnevezés sem volt ismeretlen, amire németföldi példák is vannak.) A megnevezés már a 15. sz.-ban elterjedt volt. Bizonyára kezdetől mezőgazdasági naptárccsilag volt, az aratás kezdetének jelzője. A Kaszás fogalom önállóan kialakulhatott, de átvétel is lehet, a szlávok hasonló csillag-megnevezése megerősítette a mezőgazdasági nevet.

– Későbbi lehet a teljes Orion konstelláció összekapcsolása Kaszás csillagképpé. Talán ekkor hozták összefüggésbe a Sziust – mint Sánta Katát – az Orion-Kaszásokkal. A Cigány- és Oláh kaszások megkülönböztetés ugyancsak késői fejlemény. Valószínűleg a 18. sz.-tól, miután a kaszás aratás felváltotta a sarlós gabonabegyűjtést, a parasztság körében a Kaszás-kép kiszorította a Bot, vagy Pálca elképzelést.

Az Orion csillagkép egyéb nevei, mint pl. Óriás, sehol sem volt általánosan használatos. A tényleges adaggyűjtést végző néprajzkutatók (Kálmány, Herman Ottó, Mándoki, újabban Erdélyben Szabó T. A., Zsigmond Győző és mások) ezt a nevet és kapcsolatait nem jegyezték fel. Esetleges régebbi felbukkanásában Apáczai Csere Enciklopédiájának hatását kell látnunk.

Az Orion fényes csillagai egyébként ma is alkalmat adnak a képzelet játékához. Néhány éve egy szép kora tavaszi estén megmutattam egyik ismerősömnek a csillagképet. „Nem olyan mint egy pillangó”? – lelkingezett. Valóban: a lepke törzse az Orion öve, a két vállát, ill. két lábát jelző csillagok a szárnyakat mutatják. (*Tuzi Kriszta* leleménye.)

Sajnos ma már egyre kevesebben ismerik vidéken is a csillagképet. Többnyire csak a nevét tudják, de nem találják meg az égi helyét. Érdekes, hogy Erdélyben itt-ott még felismerik az Orion övét, a Sánta Katát – azonban elnevezés szerint sem említik.

BARTHA LAJOS

Észlelési élményem

A Magyar Csillagászati Egyesület **Észlelési élményem** címmel pályázatot ír ki magyarországi vagy határon túli, 20 évesnél nem idősebb diákok részére. A pályázaton jelenleg iskolába nem járó fiatalok is részt vehetnek.

A pályázat témaköre: Egy (vagy több) 2005–2006. évi csillagászati megfigyeléssel, vagy a megfigyelt csillagászati jelenség hátterével kapcsolatos cikk készítése. A cikk legyen érthető a téma iránt érdeklődő, de szakmai végzettség nélküli olvasó számára. A pályaműnek mindenképpen kapcsolódnia kell valamilyen csillagászati megfigyeléshez, ugyanakkor nem szükséges, hogy a megfigyelés tudományosan hasznosítható legyen. A megfigyelések lehetnek távcsöves, szabadszemes, fotografikus vagy CCD-észlelések. Bármely észlelési területről várunk cikkeket: pl. 2005. október 3-i, 2006. március 29-i napfogyatkozás, 2005-ös Mars-oppozíció, Hold-, változócsillag-, meteor-, mélyég, üstökészélelések stb.

A cikk terjedelme legfeljebb 6000 leütés legyen, max. 3 ábrát tartalmazhat. A szöveget és a képeket külön fájlban kell elküldeni (tehát a képeket *nem* a dokumentumba illesztve!), elektronikus levélben. A pályázat szövegét rtf formátumban, a képeket jpg formátumban fogadjuk el. A szöveg és a képek fájlneveinek tartalmazniuk kell a beküldő teljes nevét ékezet nélküli formában. A teljes beküldött pályamunka terjedelme ne haladja meg az 1 Mbyte-ot. A cikk végén, az rtf fájlban fel kell tüntetni a szerző nevét, postacímét és e-mail címét. Egy résztvevő csak egy pályaművet adhat be.

A pályamunkákat az mcse@mcse.hu címre kérjük elküldeni, **beküldési határidő 2006. április 20.** A nyertes pályamunkákat a Meteor 2006/7–8. számában közöljük.

Díjazás:

1. helyezés: 15 000 Ft + ingyenes részvétel az MCSE 2006-os ifjúsági táborán
2. helyezés: ingyenes részvétel az MCSE 2006-os ifjúsági táborán
3. helyezés: könyvnyeremény 10 000 Ft értékben

A jövő század űrállomása - Pályázati felhívás

A Magyar Csillagászati Egyesület és a dorogi Zsigmondy Vilmos Gimnázium és Informatikai Szakközépiskola pályázatot hirdet általános iskolás tanulók és tanulócsoportok számára.

A feladat: tervezzétek meg, rajzoljátok le, milyen lesz száz év múlva, 2106-ban egy űrállomás. Ismertessétek az állomás részegységeit, berendezéseit, az ott folyó kísérleteket, az ott élő emberek mindennapjait!

Eredményeiteket egy legfeljebb A1 formátumú (840x594 mm) poszteren foglaljátok össze, és juttassátok el a következő címre:

Zsigmondy Vilmos Gimnázium és Informatikai Szakközépiskola, 2510 Dorog, Otthon tér 3.
Jelige: A jövő század űrállomása. **Beadási/postázási határidő: 2006.03.31.**

A poszter feltétlenül tartalmazza a következő adatokat: az alkotó(k) nevét, e-mail címét, iskoláját, osztályát, az iskola postacímét.

A zsűri a poszter elkészítésekor végzett önálló munkát, a kreatív ötleteket díjazza elsősorban, ugyanakkor a szakirodalomból, Internetről kimásolt idézetek gyűjteményét nem tudjuk értékelni.

A beküldött munkákból kiállítást rendezünk a TIT Budapesti Planetáriumában.

Miről mesélnek a csillagok?

Pályázati felhívás a 100 éve született Detre László csillagász emlékére

A XX. század jeles magyar csillagászának tisztelegve a Magyar Csillagászati Egyesület és a dorogi Zsigmondy Vilmos Gimnázium és Informatikai Szakközépiskola pályázatot hirdet középiskolás tanulók, illetve tanulócsoportok számára.

A feladat: készítetek digitális vagy hagyományos filmes fényképezőgéppel állókamerás éjszakai égboltfelvételt! (Az úgynevezett állókamerás felvételek során a fényképezőgép állványra van rögzítve, avagy másképp fixen elhelyezve, és mozdulatlan az expozíció alatt. Az expozíció időtartama több másodperctől néhány percen át egy-két óráig is terjedhet, hosszának elsősorban a fényképezőgép teljesítménye és az égbolt állapota szab határt.) Természetesen több felvétel is készülhet, de a pályázathoz csak egyet használjatok fel!

A kép elkészülte után a tanulmányaitok és a szakirodalom alapján magyarázzátok el mit örökítettetek meg, és hogy mi a jelenség(ek) tudományos magyarázata? Milyen tapasztalatokat szerezhetünk a csillagokról és a minket körülvevő világról az elkészült kép alapján? A képhez tartozó magyarázat kitérhet bármely csillagászati vonatkozásra, az égitestek látszó mozgására, távolságára, különböző fizikai paramétereire, akármilyen fontos avagy érdekes jellemzőre.

Eredményeiteket egy legfeljebb A1 formátumú (840x594 mm) poszteren foglaljátok össze, és juttassátok el a következő címre: Zsigmondy Vilmos Gimnázium és Informatikai Szakközépiskola, 2510 Dorog, Otthon tér 3. Jelige: Miről mesélnek a csillagok?

Beadási/postázási határidő: 2006.03.31.

A poszter feltétlenül tartalmazza a következőket: az alkotó(k) nevét, e-mail címét, iskoláját, osztályát, az iskola postacímét, továbbá a kép készítésének körülményeit (helyszín, időpont, földrajzi hely, fényképezőgép, expozíció paramétereit)

Az eredeti képen kívül megjelenhetnek annak kinagyított, feldolgozott részletei is!

A zsűri a poszter elkészítésekor végzett önálló munkát, a kreatív ötleteket díjazza elsősorban, ugyanakkor a szakirodalomból, Internetről kimásolt idézetek gyűjteményét nem tudjuk értékelni.

A beküldött munkákból kiállítást rendezünk a TIT Budapesti Planetáriumában.

A csillagászati civilszféra Magyarországon

Egyesületünk időről időre felméri a hazai csillagászati civilszférát, és közzéteszi a hazai szervezetek, csillagvizsgálók, periodikák stb. legfontosabb adatait. A listát immár hagyományosan az Amatőrcsillagászok kézikönyvében tesszük közzé. A Kézikönyv előkészületben levő legújabb kiadásában is szeretnénk a lehető legfrissebb adatokat közzétenni. Kérjük a magyarországi egyesületek, alapítványok, szakkörök, bemutató csillagvizsgálók, állandó észlelőhelyek, magán-csillagvizsgálók, periodikák, továbbá távcsőgyártók, távcsőforgalmazók vezetőit ill. tulajdonosait, hogy ismételten juttassák el legfontosabb paramétereiket a Kézikönyv számára: (pontos elnevezés, cím, telefonszám, e-mail, honlap elérhetősége stb.). Segítségüket ez úton is köszönjük!

Az információkat elektronikus levélben kérjük továbbítani az mcse@mcse.hu címre.